

Ölkəşünaslıq fənninin tədrisində dil aspekti

Çingiz Qaraşarlı

filologiya üzrə elmlər doktoru,

Azərbaycan Dillər Universitetinin professoru

E-mail: karasharli@yahoo.com

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. M.Y. Qazıyeva,
filol.ü.f.d., dos. K.H. Cəfərova

Açar sözlər: ölkəşünaslıq, qrammatika, cümlə tipləri, tərcümə, fikrin fərqli vasitələrlə ifadəsi

Ключевые слова: страноведение, грамматика, типы предложений, перевод, разные способы выражения

Key words: country studies, grammar, types of sentences, translation, different ways of expressing the idea

İngilisdilli ölkələrin ölkəşünaslıq fənni müvafiq ölkənin coğrafiyasını, xalqın etnik tarixinin ən önəmli mərhələlərini, ictimai, siyasi, mədəni həyatını, din və mifologiyasını, adət və ənənələrini, həyat tərzini və s. əhatə edir. Bakalavrda ölkəşünaslıq fənninin tədrisində bir məqsəd ingilisdilli ölkələrin tarixinin, ictimai, siyasi, mədəni həyatının tədrisidirsə, digər məqsəd bu baza əsasında tələbələrin ingiliscə danışmaq qabiliyyətini təkmilləşdirmək. Ölkəşünaslığın bu aspekti ingilis dilinin qrammatik quruluşunun paralel olaraq mənimsədilməsi ilə bağlıdır.

Digər fənlərdə olduğu kimi, ölkəşünaslıq bazasında da tələbələr, bir qayda olaraq, öz fikirlərini sadə cümlələr vasitəsilə ifadə etməyə çalışırlar. Onlar mürəkkəb cümlənin ayrı-ayrı tiplərindən, partisipl, cerund və infinitiv birləşmələrindən istifadə etməkdən çəkinir və öz fikirlərinin ifadəsində sadə cümlə həddindən kənar çıxmırlar. Bunun əsas səbəbi qrammatikanın tədrisində eyni fikrin fərqli qrammatik vasitələrlə ifadəsi vərdişlərinin yaradılmamasıdır. Məsələn, İngilis dilinin praktik qrammatikasına aid çalışma kitablarında mürəkkəb cümlənin tiplərini, partisipl, cerund, infinitiv tərkiblərini ayrılıqda əhatə edən çalışmaları verilsə də, onların qarşılıqlı əlaqələri, qrammatik sinonimliyini təmin edən çalışmalara, demək olar ki, yer verilmir.

Eyni fikrin ifadəsinə xidmət edən tabesiz və tabeli mürəkkəb cümlələrin, eləcə də infinitiv, partisipl, cerund tərkibli sadə cümlələrin qarşılıqlı istifadəsinə aid tapşırıqlar qrammatik qaydalar arasında ardıcılığı, sistemliliyi, onların birinin digəri ilə əvəz olunması imkanını təmin edə bilər, ingilis dilini öyrənən tələbənin öz nitqini yalnız bir qrammatik cümlə tipi əsasında qurmaq vərdişini aradan qaldırmağı asanlaşdırardı. Bu halda ingilis dilini öyrənən tələbə bir formadan sinonimik formalara keçə bilmək, fikrini müxtəlif qrammatik vasitələrlə ifadə etmək vərdişinə yiyələnə bilərdi.

Qrammatik bəhslər arasındakı əlaqəsizlik, ikinci bəhsi keçərkən birincinin unudulması ingilis dilinin qrammatikasını sistemli şəkildə mənimsəməyə mane olur. Eyni fikrin ifadəsində sinonim səciyyəli qrammatik formaların qarşılıqlı istifadəsi isə tələbənin nitqini elastikləşdirir.

Məsələn, tabeli mürəkkəb cümləni öyrənərkən, bu tipli cümlələrin funksional baxımdan

eyni olan, eyni fikri ifadə edən tabesiz mürəkkəb cümlə ilə, eləcə də əvvəlki dərslərdə mənimsənmiş birləşmələrlə əvəz etmək mümkündür.

Fərqli qrammatik vasitələrdən eyni mənanın ifadəsi üçün ardıcıl istifadə edilməsi, cümlənin quruluşunu dəyişərək, tabeli, tabesiz mürəkkəb cümlələr, eləcə də məsdər, feli sifət və cerund tərkibli sadə cümlələr arasında maneəvər edilməsi praktik baxımdan olduqca əhəmiyyətli olub, fikri rəngarəng şəkildə ifadə etməyə imkan verən cümlə və birləşmə tiplərini kompleks halda mənimsəməyə, sinonim qrammatik vasitələrin kompleks halda nitqdə möhkəmlənməsinə və eyni zamanda, əvvəl keçilən qaydaların unudulmamasına şərait yaradır. Bir sözlə, verilən cümlə «sökülərək» yenidən, həm də başqa şəkillərdə qurulur və bu zaman bir neçə sinonim qrammatik vasitə qarşılıqlı şəkildə mənimsənilir. Tələbə müəyyən qrammatik vahidi (cümlə, birləşmə və s.) digər mümkün variantlarda təqdim etmək vərdişinə yiyələnir. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün dil faktlarına müraciət edək. Misal üçün, tabeli mürəkkəb cümlə tədris olunursa, çalışma mətnindəki müvafiq cümlə lövhədə yazılır: He helped me so that I should finish my work in time «O mənə kömək etdi ki, işimi vaxtında qurtarım».

Niyyət budaq cümləli bu tabeli mürəkkəb cümlədə onun aparıcı mənasını saxlamaq şərti ilə struktur dəyişməsi aparmaq, onu müxtəlif cümlə və konstruksiya tipləri ilə əvəzləmək mümkündür:

1. Tabesiz mürəkkəb cümləyə çevirməklə:

He helped me, because he wanted me to finish my work in time. «O mənə kömək etdi, çünki işimi vaxtında qurtarmağımı istəyirdi»;

2. Məsdər tərkibli sadə cümləyə çevirməklə:

He helped me to finish my work in time «O mənə öz işimi vaxtında qurtarmaq üçün kömək etdi»;

3. Cerund tərkibli sadə cümləyə çevirməklə:

He insisted on my finishing my work in time «O mənim öz işimi vaxtında qurtarmağıma təkid etdi».

4. Feli sifət tərkibli sadə cümləyə çevirməklə:

Helping me, he wanted me to finish my work in time «O mənə kömək edərək, işimi tez qurtarmağımı istəyirdi».

Cümləni eyni fikrin ifadə olunduğu digər cümlə tiplərinə (tabeli, tabesiz, sadə) çevirmək iki məqsədə xidmət edir. Əvvəlki dərslərdə keçilmiş cümlə və birləşmə tiplərinin təkrar yolu ilə möhkəmləndirilməsi və ən vacibi, müxtəlif qrammatik ifadə vasitələrinin dil faktından bilavasitə nitq faktına çevrilməsinin təmin edilməsi.

Qrammatik keçid fel-isim, sifət-isim, fel-cerund və başqa nitq hissələri arasında da mümkündür. Misal üçün, «As he is kind, we all love him» («O, mərhəmətli olduğuna görə, biz hamımız onu sevirik») cümləsindəki kind («mərhəmətli») sifətini cümlənin quruluşunu dəyişməklə ismə çevirə bilirik: we all love him for his kindness «Biz hamımız onu mərhəmətliliyinə görə sevirik».

Cümlədə feil ilə ifadə olunan xəbəri cerundla əvəzləmək olur və bu zaman cümlənin quruluşu aşağıdakı kimi dəyişir: we are afraid lest he should be late («Biz qorxuruq ki, o gecikə bilər») – we are afraid of his being late «Biz onun gecikməsindən qorxuruq».

Cümlə və birləşmələrin müxtəlif sinonim vahidlərlə əvəzlənməsi daha geniş dil faktlarını əhatə edə bilər və praktik qrammatika dərslərində bu prosesin ardıcıl şəkildə və bütün qrammatik bəhslərin tədrisində icra olunması ingilis dilinin çevik ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsinə, həm də dərslərin maraqlı, dolğun keçməsinə, bütün dərslər ərzində tələbələrin

yaradıcı fəaliyyətdə olmasına şərait yaradır. Belə kompleks yanaşma bütün dərslin yalnız bir qrammatik qayda üzərində aparılmasından doğan yorucu mühitin aradan qalxmasına səbəb olur, yeni qrammatik qayda əvvəlki qaydalarla sıx qarşılıqlı əlaqədə öyrədilir və bu, dərslin rəngarəngliyini, maraqlılığını təmin edir.

Eyni fikrin mümkün olan bütün qrammatik vasitələrlə ifadəsi ingilis dilində tədris olunan ölkəşünaslıq fənninin tədrisində də keçərlə və gərəklidir (1). Bu fənnin tədrisi tələbələrə ölkə haqqında nəzərdə tutulan bütün bilgiləri verməklə yanaşı, onları diskussiyalar aparmaq üçün maraqlı mətnlərlə təmin edir. Bu halda əvvəllər öyrənilmiş, lakin işlənməsi vərdiş halına keçməmiş, demək olar ki, unudulmuş qrammatik vasitələrin kompleks halda nitqdə tətbiqinə yol açılır. Öz fikirlərini sadə cümlələr əsasında ifadə etməyə alışmış, ünsiyyətin fəqərə sütununu təşkil edən sual cümlələrindən belə düzgün istifadə etmək vərdişləri əldə etməmiş tələbələr ölkəşünaslıq mətnləri üzrə diskussiyalar aparmağa sövq etmək və bunun sayəsində müxtəlif qrammatik ifadə vasitələrinin kompleks halda nitq faktına çevrilməsinə şərait yaratmaq mümkündür.

Ölkəşünaslıq mətnləri əsasında əldə olunan məlumatların sadə, tabesiz və tabeli cümlələr, infinitiv, cerund, partisipl birləşmələri və ismi birləşmələr vasitəsilə təqdim olunması vərdişlərinin yaradılması nitqin bir qrammatik formadan digər formalara keçid etmək qabiliyyətini formalaşdırır və yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tələbənin öz fikrini ifadə edərkən sadə cümlələr çərçivəsində qapanıb qalması vərdişini aradan qaldırır.

Ölkəşünaslığın tədrisində tələbələrin nitqində özünü göstərən məhdudiyətlər arasında aşağıdakı hallar olduqca geniş müşahidə olunur:

- Fikrin əsasən sadə cümlələrlə ifadə olunmasına meyli;
- Tabesiz və xüsusilə, tabeli mürəkkəb cümlələrin işlədilməsində məhdudiyət;
- Partisipl, cerund və infinitiv tərkiblərinin məhdud şəkildə işlədilməsi;
- İsim, sifət, fel, və digər nitq hissələri əsasında yaranan düzəltmə və mürəkkəb isimlərin işlədilməsində tam məhdudiyət.

Bu məhdudiyətlərin aradan qaldırılmasına kömək edə biləcək aşağıdakı nümunələrə nəzər salaq:

Norman işğalından sonra kral Villiamın həyata keçirdiyi vergi islahatı ilə bağlı məlumat verərkən tələbələrin, bir qayda olaraq, sadə cümlələr şəklində verdikləri məlumatı (The king had established a Domesty book. This book included information about the amount of the property the people had) niyyət budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklində ifadə etmək mümkündür ki, bu da tələbələrdə artıq unutulmuş olduqları bu cümlə tipinin nitqdə işlədilməsi vərdişi yaratmağa kömək edə bilər: William had established the Domesty book in order that he should have an exact information about the amount of the properties with the aim to fix right taxes.

Tələbənin nitqində qrammatik sinonimlik yaratmaq məqsədilə eyni fikrin bütün mümkün qrammatik strukturlarda ifadə olunması vərdişini yaratmaq mümkündür:

- Səbəb budaq və təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə:

As william aimed at fixing right taxes, he organized so-called Domesty book which was to include exact information about the amount of properties of people.

- Sadə geniş cümlə (infinitiv, cerund və partisipe işlətməklə)

In order to fix (for foxing) right taxes William had arranged so-called Domesy book including exact information about the amount of propeties of people.

Tələbələrin vərdiş etdikləri məhdudiyətlərdən biri də daima fel ilə ifadə olunan xəbər formasına üstünlük verərək, həmin fel əsasında düzələn ismi nitqdə işlətməməkdir.

Yuxarıdakı cümlədə to arrange feli əsasında düzələn arrangement düzəltmə ismini cümlədə işlətməklə, eyni fikri başqa bir quruluşda ifadə etmək olar:

Arrangement of Domesty Book by William aimed at having exact information about people's properties for fixing (to fix) right taxes.

Cümlənin xəbərini eyni mənanı tam və ya qismən ifadə edən isimlə əvəz etməklə müxtəlif nitq hissələri arasında manevr etmək, fikri həm fel, həm də eyni kökdən olan isimlə ifadə etmək vərdişi əldə etmək olur: Aşağıdakı nümunəyə nəzər salaq:

In early XIII century English nobles restricted the right of the king. «XIII əsrin əvvəlində ingilis zadəganları kralın hüquqlarını məhdudlaşdırdılar».

Bu cümləni «XIII əsrin əvvəlində kralın hüquqlarının məhdudlaşdırılması ingilis zadəganlarının böyük qələbəsi idi» şəklində deyərək, məhdudlaşdırmaq felini eyni kökdən olan «məhdudlaşdırılma» (restriction) ismi ilə əvəz etmək olar: «The restriction of the rights of the king was a great achievement of English nobles».

İngilisdilli ölkələrin ölkəşünaslığı fənni ingilis dilinin təkmilləşdirilməsini, eyni fikrin bütün mümkün qrammatik vasitələrlə ifadəsini təmin edən geniş dil materialı təqdim edir.

Məqalənin aktuallığı. Ölkəşünaslıq fənni ingilis mədəniyyətinə aid faktların fərqli dil vasitələri ilə ifadəsinə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, əvvəllər tədris olunmuş qrammatik materialın möhkəmləndirilməsinə, tələbənin eyni fikrin ifadəsində bir qrammatik vasitədən mümkün olan digər qrammatik formaya keçid vərdişini təkmilləşdirməyə imkan verən, leksika, qrammatika və tərcümənin qovuşduğu bir fənn olub, ingilis dilinin qrammatikasını təkmilləşdirmək üçün zəngin dil materialı ilə təmin edir ki, bud a məqalənin aktuallığını göstərir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, ölkəşünaslığın tədrisində qrammatik sinonimlikdən istifadə olunur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali məktəblərin müəllim və tələbələri istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

Garaşarlı Ç. English life-style in grammar. Bakı: Elm və təhsil, 2014.

Ч. Карашарлы

Языковой аспект в преподавании страноведения

Резюме

В статье рассматривается вопрос улучшения навыков перефразирования в разных типах предложений с использованием причастных, герундийных и именных конструкций. Использование всех потенциально возможных грамматических форм для выражения одной и той же мысли создает привычки у студентов маневрировать между разными грамматическими формами, умение у них выразить свои мысли разными грамматическими способами, избежать от ограничения с простыми предложениями.

Для изучения комплексного использования грамматических форм, материалы страноведения служат огромным источником для достижения данной цели.

Ch. Garasharli

Language aspect in teaching country studies

Summary

The article aims at improving paraphrasing skills within different types of sentences, participle, gerund and noun constructions for acquisition of the skills to manure from one grammatical form unit to all possible forms in expressing the same or similar idea.

The article is mainly intended to be helpful to such students who have accustomed to using mostly simple sentences for expressing their ideas while it is possible to use a variety of grammatical forms.

This method is also applicable to teaching country studies which supplies students with large texts suitable for paraphrasing exercises.

Redaksiyaya daxil olub: 24.01.2018